

SHOAH

(Kolumn ÅU 22.9.94)

Lars Hertzberg

En ledare för nynazisterna i Tyskland stod nyligen inför rätta, anklagad för folkhets och uppmaning till rashat. Hans fängelsedom blev villkorlig. Domarna motiverade det milda straffet genom att hänvisa till 'den långa tid som gått sedan den nationalsocialistiska förföljelsen av judarna, omfånget av de försoningsoffer som Tyskland redan framburit liksom andra folks osonade och icke ångrade massförbrytelser' (*Ny Tid* 1.9.94).

Om denna rapport är riktig, måste man förundra sig över domarnas aningslöshet och deras korrupta syn på skuld och försoning. I själva verket tycks holocaust ha kommit allt närmare inpå oss under de 50 år som gått. När förintelsens hemlighet först nådde omvärldens öron blandades den med krigets andra fasor: Hitlers *Blitzkrieg*, ockupationen, de 20 miljoner som dödats enbart i Sovjet, japanernas anfall mot Pearl Harbor och deras folkmord i Manchuriet, atombomberna över Hiroshima och Nagasaki, Stalin som passade på att lägga under sig halva Europa. Det var bara gradvis som det systematiska mordet på en folkgrupp skildes ut från allt det övriga i sin unika ofattbarhet. (En företeelse som Steven Spielbergs film *Schindlers lista* med dess stora publiksiffror är snarare ett uttryck för än en orsak till detta fenomen.)

Det är som när man avlägsnar sig från en bergskedja. På nära håll förefaller de olika topparna ungefär lika höga, men ju längre man färdas, desto större ter sig skillnaderna mellan dem. De högsta topparna växer med avståndet. Det kommer kanske ännu att dröja länge innan den nazistiska förintelsen slutar växa inför våra ögon.

*

Den franska filmregissören Claude Lanzmann har dokumenterat förintelsen med andra medel än Spielberg. Han intervjuade personer som på olika sätt kommit i beröring med skeendena, offer som överlevt förintelselägren, lägervakter, polacker som bodde i lägrens närhet, en polsk lokförare på banan till Treblinka, tyska järnvägsfunktionärer mm. Vi ser dem i nuet, i deras vardag, och hör deras berättelser om det förgångna. Av materialet har Lanzmann sammanställt en 9 1/2 timmes film, *Shoah* (namnet är det hebreiska ordet för brännoffer), som denna sommar visades i finländsk TV. Berättelserna ackompanjeras ofta av scener från den fridfulla polska landsbygden eller bilder av gaskamrarnas ruiner.

Lanzmann har kanske funnit den ärligaste metoden att förmedla intrycket av en verklighet. Vi ställs inte inför hans tolkningar, utan han låter ett och samma skeende belysas av dem som var med, genom olika synvinklar som kompletterar eller bekräftar varandra. Vi hör om den elvaåriga judiska gossen som dag ut och dag in måste hjälpa till att begrava sina ihjälgasade trosfränder, och som trodde att det hörde till saken att judar blev dödade, om den polsk-judiska barberaren vars uppgift det var att klippa håret på dem som skulle in i gaskamrarna (håret utnyttjades), och som en dag klippte håret på sin hustru och sin syster utan att kunna avslöja vilket öde som väntade dem, den tyska soldaten som intet ont anande kommenderats till Treblinka, och som bröt samman när sanningen gick upp för honom, den tjeckiske juden vars arbete det var att lasta de ihjälgasades kroppar in i brännugnarna. (Man blev strängt bestraffad om man talade om dem som 'döda' eller 'offer'. Den påbjudna termen var 'Figuren', dockor.)

*

De läger som Lanzmann skildrar var ett slags dödsfabriker. Den effektivitet med vilken det hela skedde var svårfattlig. Tågen kom till lägret med några timmars mellanrum, på varje tåg befann sig flera tusen fångar. Innan nästa tåg kom in skulle de vara undanröjda och alla spår efter dem utplånade. Man undantog bara ett fåtal, kanske 10 %, som utnyttjades i olika arbeten.

En väsentlig förutsättning för effektiviteten var hemlighetsfullheten. Offren skulle aldrig ana någonting om nästa stadium i denna 'folkförflyttningskampanj'. Om de hade satt sig till motvärn skulle hela maskineriet ha gått i baklås. Man gjorde också sitt yttersta för att hålla den tyska befolkningen i ovetenskap. Man måste ha befarat allmänhetens reaktioner ifall det som skedde i lägren blivit allmänt känt. Så gjordes det tyska folket till en moralisk gisslan. Givetvis hade nazisterna hjälp av att många människor inte ville veta vad som skedde, en ovilja som utan tvivel delades av deras offer.

*

En fråga för sig är i hur hög grad förintelsen kan betraktas som ett rent tyskt fenomen. Det har hävdats att antisemitismen inte hade någon djup folklig förankring bland tyskarna, utan snarare påfördes dem uppifrån, av ledarskiktet. Säkert är att den inte var lika utbredd i Tyskland som den var, och fortfarande är, t ex i Österrike, Polen, Slovakien. Men den tyska kulturen kom onekligen att sätta sin prägel på den utformning den fick, t ex på den pedantiska effektivitet med vilken den utfördes. Och tyskarna måste leva med bördan av att ha hyst dessa gärningsmän i sin mitt. Å andra sidan har invånarna i Bonnrepubliken visat en betydligt större beredskap att erkänna sin skuld än andra som medverkade, t ex österrikare, östtyskar, litauer, ukrainare eller fransmän. Fransmännen sägs under ockupationen rentav ha överträffat tyskarnas krav på utlämning av judar, men de huvudansvariga där har aldrig ställts inför rätta.

*

Det är angeläget att försöka hålla förintelsens ofattbarhet vid liv. Vi har kanske svårt att tänka, att ett historiskt skeende verkligen är unikt, men i detta fall måste vi förstå att alla jämförelser är meningslösa. Det är inte de stora talen som gör förintelsen unik. Stora tal är visserligen alltid ofattbara, men i detta avseende står nazisterna efter Stalin som 1936 lät 14 miljoner ukrainare svälta ihjäl, och efter turkarna som xx -- xx tog livet av 12 miljoner armenier (ett brott som den turkiska regeringen fortfarande förnekar). Det är en mänsklig egenskap att demonisera dem man fruktar eller känner sig främmande för. Historien erbjuder tallösa exempel på hat, förtryck och hänsynslöst utnyttjande: kolonialmakternas utsugning, det svarta slaveriet och indiankrigen i USA, franska revolutionen, apartheid, förtrycket mot kurder i Turkiet och Irak, inbördeskrigen i Finland, Spanien, Nigeria, Bosnien och Rwanda, judepogromerna i Europa, fördrivningen av palestinier från Israel.

Det demoniska i förintelsen var det sätt på vilken den var frikopplad från hatet mot dess offer. Offer och bödlar var inte främmande för varandra, judarna utgjorde inte ett hot mot landets härskare. Givetvis gav lägren utlopp för alla tänkbara former av sadism, men deras yttersta verksamhetsprincip var en fullkomlig känslökyla. Hatet är en bekräftelse på den andras mänsklighet. Vad nazisterna ville uttrycka var däremot att en jude inte behöver vara en fiende för att han eller hon ska bli dödad.